

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ

«АЛПОМИШ» ТАЛҚИНЛАРИ

ёки дoston бaдиияти хамда ўзбек маънавияти хақида айрим фикрлар

Тошкент «МАЪНАВИЯТ» 2002

Дунёга келибоқ йўқотганларим – юрагимда ўчмас
армон бўлиб қолган отам Бойбек Йўлдошбек ўғли,
онам Анзират Хидир қизи, сизларга бағишлайман.

Бу ўткинчи дунёда Қалдирғочойим ўлчовларига
таяниб яшаган опам Ҳанифа Бойбек қизи ва барча
яқинларим, сизларга бағишлайман.

Муаллиф

«АЛПОМИШ» ТАЛҚИНЛАРИ

ёки дoston бадиияти ҳамда ўзбек маънавияти ҳақида айрим фикрлар

СЎЗ БОШИ

Инсоннинг эътиқоди фозиллик билан уйғунлашганда ёрқин бир манзара ҳосил бўлишига Қозоқбой Йўлдошевнинг «Алпомиш» талқинлари» китоби мисолида амин бўлдим. Очиги, чуқур илмий қарашларни лўнда, халқона тилда баён этиш ҳар қандай олимнинг ҳам кўлидан келавермайди. Шунинг учун ҳам бизда халқ юрагига яқин, омма томонидан англаб олинмаган адабиётшунослик асарлари ҳам, адабиётчи олимлар ҳам кам. Мен проф. Қ. Йўлдошевнинг чиқишлари, китобларини мунтазам кузатиб бораман. Ва ҳар гал ҳеч кимникига ўхшамайдиган илмий хулосани, қалбу шууримизга илиқ самимият, янги қарашлар олиб киргувчи бир фикрий нурни сезаман.

Ушбу китобда олимимиз халқ достончилигининг гултожи саналмиш «Алпомиш» хусусида тамомила ўзига хос, жуда ҳам оҳорли, ғоят оммабоп фикр-мулоҳазаларни баён этадики, шу замин ва миллатнинг қадим анъаналари, азалий қадриятларига чексиз муҳаббат алангаси қалбида ёнмаган одам ҳеч қачон бундай батафсил, оригинал илмий ишга қўл урмайди, деган хулосага келдим. Мазкур рисола муаллифининг ўзига хослиги нимада кўринади? У халқ оғзаки ижодидаги ҳар бир бадиий юксак асарга алоҳида миллий эстетик ҳодиса сифатида қарайди. У «Алпомиш»нинг миллий достонимиз эканлигини ҳаяжонлару даъватлар билан эмас, балки достоннинг матни замиридаги бадиий унсурлар ва тасвир ҳақиқатини деталлар асосида яққол кўрсатиш билан асослайди. Олим достонга бадиият мезонлари билан ёндашади, ундаги ҳар бир унсурни миллат тарихи, турмуш тарзи ва руҳиятидаги ўзига хосликлардан келиб чиқиб баҳолайди. Одатлар, анъаналар ортида миллат турганлигини, миллатнинг жонли одамлардан иборат эканлигини достон матнини чуқур ва деярли сўзма-сўз таҳлил қилиш йўли билан кўрсатади.

Бизнинг фольклоршуносларимиз «Алпомиш» ҳақида, асосан, ўзлари учун, фақат бир-бирларигагина тушунарли йўсинда тадқиқот олиб боришаётган бир вақтда проф. Йўлдошев достоннинг бадиияти борасида достонхон омма тушунадиган тилда фикрлаш лозим ва мумкин эканлигини кўрсатдики, бу ишнинг маърифий-маънавий аҳамияти беқиёсдир. Бу хусусият ушбу тадқиқотнинг қимматини оширадиган асосий жиҳатдир. Олим «Алпомиш» достонини халқнинг қалбида етилган, ботинидан униб чиққан ҳисоблайди. Уни миллат қиёфасини, мангу ҳақиқат излаб тобланган қарашларини акс эттирган тиниқ бир адабий кўзгу санайди. Ана шу кўзгуга дарз кетмаслиги, бугунги авлодлар унда ўтмиши, ҳозир ва эртанги кунини тип-тиниқ ҳолда кўришини жон-дили билан истайди. Муаллифнинг тили равон, содда, таъсирли, аниқ. Мулоҳазалари салмоқли ва изчил. Уларни оддий ўқувчи ҳам осон, ҳам ҳиссий қабул қилади.

Олим «Алпомиш» достонини миллат рамзи, унинг шаъни деб билади ва унга берилган баҳолар замирида асарнинг эстетик қимматини, унда акс эттирилган қаҳрамонларнинг табиатию саъжиясини чуқур ва холисона тадқиқ этишдан ўзга мақсад бўлмаслиги керак, деб ҳисоблайди. Бу достон ҳақида шунчаки гапириш ҳам, ўткинчи манфаатлар илинжида қалам

Хом семиз хотинлар чарчаб қолади

Парчадаги «аламжон» сўзи шу туришида ҳеч қандай маъно англатмайди. Қипчоқ лаҳжаси фонетик қонуниятлари «олам жаҳон», яъни “анча” маъносини англатувчи сўз «аламжаан» тарзида қўлланилишини тақозо қилади. Шунингдек, иккинчи мисра бошидаги сўзлар кўшиб ёзилиши имло қоидасига мувофиқ. Акс ҳолда, бу икки сўз уюшиқ бўлакларга ўхшаб қолади.

Хуллас, «Алпомиш» достони матнини яратишда бадий макон ҳамда ареал лексика белгилари ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқ бўлади. Шундай қилинганда, буюк эстетик мероснинг авлодларга бадий таъсир кўрсатиш имконияти ортади.

АДАБИЁТЛАР

1. Алпомиш. -Тошкент: «Шарқ», 1998.
2. «Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. -Тошкент: «Фан», 1999.
3. Алпамыс. –Тошкент. «Санъат», 1999.
4. Алпамыс. –Алматы: «Академбас», 1957.
5. Алпамыс. –Алматы: «Академбас», 1961.
6. Алпамыс. –Алматы: «Жазушы», 1977.
7. Алпамыс батыр. Алматы: «Жалын», 1979.
8. Алты жасар Алпамыс. 1916.
9. Ақсауытты Алпамыс. –Алматы: «Жалын», 1985.
10. Батырлар жыры. –Ташкент: «Туркменбас», 1922.
11. Батырлар жыры. -Алматы: «Жалын», 1987.
12. Ёрматов И. Ўзбек халқ эпоси бадиияти («Алпомиш» достони асосида). Филолог. фанл. доктори илм. дар. учун ёзилган дисс. –Т.: 1993.
13. Ёрматов И. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси бадиияти. –Т.: 1994.
14. Жирмунский В. М. Тюркский героический эпос. –Ленинград: «Наука», 1974.
15. Жаббор Эшонкул. Фольклор: образ ва талқин. -Қарши: «Насаф», 1999.
16. Коллектив. Об эпосе «Алпамыш». –Ташкент: изд. АН УзССР, 1959.
17. Мадаев О. «Алпомиш» билан суҳбат. -Тошкент: «Маънавият», 1999.
18. Саидов М. Ўзбек халқ достончилигида бадий маҳорат масалалари. –Тошкент: «Фан», 1969.
19. Юлдашева С. Поэтика узбекского народного поэтического эпоса «Алпамыш» (сюжетообразующие мотивы, сравнение и эпитет). Дисс. кан. фил. наук. –Ташкент: 1984.
20. Қиссаи Алфамиш. -Қозон: 1899.

МУНДАРИЖА

Сўз боши	3
«Алпомиш» ҳайрати ва дoston илдизи	5
Сунъий талқинлар ва тасвир ҳақиқати.....	11
Дostonда миллий руҳият тадқиқи	27
Халқ ҳаёти, сўз ёғдуси ва тасвир жилоси	126
Бадиий матн масъулияти	145

2002 йил 5 март

Хаволалар:

1. Саидов М. Ўзбек халқ дostonчилигида бадий маҳорат масалалари. –Т.: «Фан», 1969., Юлдашева С. Поэтика узбекского народного поэтического эпоса «Алпомиш» (сюжетообразующие мотивы, сравнение и эпитет). Диссертация на соискание ученой степени кан. филолог. наук. –Т.: 1984., Ёрматов И. Ўзбек халқ эпоси бадийати («Алпомиш» дostonи асосида). Филолог. фанл. доктори илм. дар. учун ёзилган дисс. –Т.: 1993., Ёрматов И. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси бадийати. –Т.: 1994.
2. Ёрматов И. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси бадийати. –Т.: 1994. 183-б
3. Жирмунский В. М. Тюркский героический эпос. –Ленинград: «Наука», 1974.
4. Ёрматов И. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси бадийати. –Т.: 1994. 180-бет.
5. «Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. –Т.: «Фан», 1999. 118, 121, 122- бетлар.
6. «Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. –Т.: «Фан», 1999. 115, 124- бетлар.
7. Жаббор Эшонқул. Фольклор: образ ва талкин. –Қарши. «Насаф», 1999. 93-94-бетлар.
8. Ўзбек халқ дostonлари. Рустам. –Т.: «Фан», 1956. 155-бет.
9. Алпомиш. –Т.: «Шарқ», 1998. 16-бет.
10. Жаббор Эшонқул. Фольклор: образ ва талкин. –Қарши. «Насаф», 1999. 96-97-бетлар.
11. Ж. Эшонқул. «Алпомиш» дostonи ва «Дада Қўрқут китоби»даги тутқунлик мотивининг киёсий таҳлили («Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси) тўплами). –Т.: «Фан», 1999. 167-бет.
12. Бизнинг рисоламиздаги барча парчалар «Алпомиш»нинг 1998 йилда амалга оширилган нашридан олинган.
13. Мадаев О. «Алпомиш» билан суҳбат. –Т.: «Маънавият», 1999. 20-бет.
14. Имомов К. «Алпомиш» дostonининг айрим хусусиятлари («Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси тўплами). –Т.: «Фан», 1999. 102-бет.
15. Саидов М. Ўзбек халқ дostonчилигида бадий маҳорат масалалари. –Т.: «Фан», 1969. 39-бет.
16. Ўша асар. 151-бет.
17. Ўша асар. 174-бет.
18. Ҳоди Зариф. «Алпомиш» эпосининг асосий мотивлари («Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси тўпламидан). –Т.: «Фан», 1999. 27-бет.
19. Саидов М. Ўзбек халқ дostonчилида бадий маҳорат масалалари. –Т.: «Фан», 1969. 158-159-бетлар.
20. Мадаев О. «Алпомиш» билан суҳбат. –Т.: «Маънавият», 1999. 14-бет.
21. Жабборов И. «Алпомиш» дostonининг тарихий-этнографик аҳамияти («Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси) тўпламида). –Т.: «Фан», 1999. 179-бет.
22. Алпомиш. –Т.: Шарқ, 1998. 59-бет.
23. Мадаев О. «Алпомиш» билан суҳбат. –Т.: Маънавият, 1999. 43-бет.
24. Ўзбек халқ дostonлари. I том. –Т.: «Фан», 1956. 461-бет
25. Мадаев О. «Алпомиш» билан суҳбат. –Т.: «Маънавият», 1999. 24-бет.
26. Саидов М. Ўзбек халқ дostonчилигида бадий маҳорат масалалари. –Т.: «Фан», 1969. 173-бет.
27. Дoston нашрида «тенгури» дейилган. Гап кизнинг тенгури, яъни тенгдоши ҳақида эмас, айнан, тенги – муносиби ҳақида кетяпти. Шу боис биз ўша шаклда олдик.
28. Мадаев О. «Алпомиш» билан суҳбат. –Т.: Маънавият, 1999. 23-бет.
29. Мадаев О. Алпомиш билан суҳбат. –Т.: Маънавият, 1999. 40-бет.
30. Алпомиш. –Т.: «Шарқ» нашриёт матбаа концерни, 1998. 143-бет
31. Жаббор Эшонқул. Фольклор: образ ва талкин. –Қарши: «Насаф», 1999. 113-, 125-бетлар.
32. Усмон Азим. Алпомиш (кинодoston). «Шарқ юлдузи» журнали. 1999 йил 4-сон. 16-бет.
33. Йилкичинда – «йилки ичида» бирикмасининг шеърий оҳанг талаби билан айтилиш шакли.
34. Тўбишқон – қуён.
35. Марол – кийик.
36. «Алпомиш» – ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. –Т.: «Фан», 1999. 85-бет.
37. Ўзбек халқ дostonлари. I-том. –Т.: «АН УзССР», 1956. 110-бет.
38. Ўзбек халқ дostonлари. I-том. –Т.: «АН УзССР», 1956. 292-бет. Алпомиш». –Т.: «Ўздавна